

O'ZBEK XALQ OG'ZAKI DOSTONLARIDA KAMPIR OBRAZINING BADIY AHAMIYATI

Normurodova Marjona

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti talabasi.

Ergasheva Rayxon O'tkirovna

Ilmiy rahbar. TISU o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18165389>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek xalq og'zaki ijodining muhim janrlaridan biri bo'lgan dostonlarda kampir obrazining badiiy talqini, uning funksional va ramziy vazifalari tahlil qilinadi. Xalq dostonlarida uchraydigan kampir obrazlarining xilma-xilligi — donishmand, sinov beruvchi, mehribon hamda yovuz kampir tiplari misolida ko'rsatilib, ularning kompozitsion, g'oyaviy va tarbiyaviy ahamiyati yoritiladi. Maqolada "Alpomish", "Go'ro'g'li" turkumi va boshqa dostonlar asosida kampir obrazining folklor poetikasidagi o'rni hamda xalq dunyoqarashini shakllantirishdagi roli ilmiy asosda tahlil etiladi. Tadqiqot natijalari kampir obrazining nafaqat syujet rivojida, balki xalqning qadriyatlari, donolik an'analari va ma'naviy merosini ifodalashdagi o'ziga xos o'rnini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: O'zbek xalq og'zaki ijodi, doston, folklor, kampir obrazi, mifologik tasavvurlar, obrazlar tizimi, badiiy talqin, ramziy mazmun, donishmand kampir, yovuz kampir, sinov beruvchi kampir, kompozitsion vazifa, g'oyaviy vazifa, psixologik tahlil, xalq dunyoqarashi, poetik an'ana, qadriyatlar, epik syujet, folklor poetikasi.

THE ARTISTIC SIGNIFICANCE OF THE OLD WOMAN FIGURE IN UZBEK FOLK ORAL EPICS

Abstract. This article examines the artistic interpretation of the old woman figure in epic poems (dastans), one of the most significant genres of Uzbek folk oral literature, with a focus on its functional and symbolic roles. The diversity of old woman archetypes found in folk epics—such as the wise mentor, the tester, the benevolent helper, and the malevolent old woman—is analyzed, highlighting their compositional, ideological, and didactic significance. Drawing on examples from Alpomish, the Gorogly cycle, and other epics, the study provides a scholarly analysis of the place of the old woman figure within folklore poetics and its role in shaping the collective worldview. The findings demonstrate that the old woman figure plays a distinctive role not only in the development of the narrative but also in expressing the people's values, traditions of wisdom, and spiritual heritage.

Keywords: Uzbek folk oral literature, dastan (epic), folklore, old woman figure, mythological concepts, system of characters, artistic interpretation, symbolic meaning, wise old woman, evil old woman, testing old woman, compositional function, ideological function, psychological analysis, folk worldview, poetic tradition, values, epic plot, folklore poetics.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ ОБРАЗА СТАРУХИ В УЗБЕКСКИХ НАРОДНЫХ УСТНЫХ ДАСТАНАХ

Аннотация. В данной статье анализируется художественная интерпретация образа старухи в дастанах — одном из важнейших жанров узбекского устного народного творчества, а также раскрываются его функциональные и символические функции. На примере различных типов образа старухи, встречающихся в народных эпосах — мудрой, испытывающей, доброй и злой старухи — освещается их композиционное, идейное и воспитательное значение.

На основе дастанов «Алпомиш», цикла «Гёроглы» и других эпических произведений в научном аспекте рассматривается место образа старухи в поэтике фольклора и его роль в формировании народного мировоззрения. Результаты исследования показывают, что образ старухи занимает особое место не только в развитии сюжета, но и в выражении народных ценностей, традиций мудрости и духовного наследия.

Ключевые слова: *узбекское устное народное творчество, дастан, фольклор, образ старухи, мифологические представления, система образов, художественная интерпретация, символическое содержание, мудрая старуха, злая старуха, испытывающая старуха, композиционная функция, идейная функция, психологический анализ, народное мировоззрение, поэтическая традиция, ценности, эпический сюжет, фольклорная поэтика.*

O'zbek xalq og'zaki ijodi — milliy adabiyotimizning poydevorini tashkil etuvchi, asrlar davomida og'izdan-og'izga o'tib sayqal topgan ma'naviy merosdir. Uning tarkibidagi dostonlar esa xalqning ijtimoiy hayoti, ruhiy olami, orzu-umidlari, ezgu g'oyalari va badiiy tafakkuri mujassam bo'lgan yuksak janr sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur janrda yaratilgan obrazlar tizimi o'zining rang-barangligi, personajlarning xilma-xil xarakterlari, ularning ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi kurashda tutgan o'rni bilan folklor poetikasining boy imkoniyatlarini namoyon etadi.

Dostonlardagi obrazlar orasida kampir obrazi alohida e'tiborni tortadi. U xalq tasavvurida ko'pincha donishmand ayol, yo'l ko'rsatuvchi, duo beruvchi mehribon kampir sifatida namoyon bo'lsa, ayrim hollarda fitnagar, jodugar, yovuz kuchlarning timsoli sifatida ham gavdalanadi. Bu xilma-xillik kampir obrazining folklor tafakkuridagi ildizlari juda chuqur ekanini, u qadimgi mifologik qarashlar va xalqning hayotiy tajribasi bilan bevosita bog'liq ekanini ko'rsatadi.

Kampirning dostonlardagi paydo bo'lishi tasodifiy emas: u voqealar rivoji, qahramonning sinovdan o'tishi, uning ma'naviy kamolotini ochishda muhim kompozitsion va g'oyaviy vazifani bajaradi. Donolik, hushyorlik, hayotiy tajriba, ba'zan esa sinov va fitna ramzi sifatidagi kampir obrazi dostonning mazmunini chuqurlashtiradi, qahramon xarakterining yangi qirralarini ochishga xizmat qiladi. Shu bois kampir obrazining badiiy ahamiyatini o'rganish o'zbek folkloridagi qadimiy axloqiy mezonlar, xalq dunyoqarashi va ma'naviy qadriyatlarni tahlil qilishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Shu jihatdan, "Alpomish" va "Rustamxon" dostonlaridagi kampir obrazlarini solishtirganda ularning funksional va badiiy xususiyatlarida qiziqarli farqlar va o'xshashliklar aniqlanadi.

"Alpomish" dostonida Surxayl kampir makkor, shaytoniy kuchlarni timsol etadi. U qahramon va millat birligini buzishga, Alpomishni Barchinoydan ajratishga, xalqni parokanda qilishga intiladi. Surxayl kampirning harakatlari — bolalarining o'limi uchun qasos olish, Alpomishni yetti yil davomida tutqunlikda ushlab turish kabi niyatlar — doston syujetini dramatiklashtiradi va qahramonning jasorati, donoligini yanada yorqin ko'rsatadi. Shuningdek, Surxayl kampirning fitna va tuban niyatlari, uning shaytoniy xatti-harakatlari orqali doston ichidagi kontrast kuchayadi, qahramon va antagonist o'rtasidagi ziddiyatlar o'quvchi yoki tinglovchiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Rustamxon dostonida esa Maston kampir obrazining syujetdagi roli biroz boshqacha.

Maston kampir xat yozish, tuhmat va fitna orqali Huroyimni siyosiy va ijtimoiy jihatdan sust qilishga harakat qiladi. Uning fitnalari – Huroyimni obro'siz qilish, jallodlar orqali jazoga tortish va voqealarni manipulyatsiya qilishga urinish – doston syujetini rivojlantiradi.

Shunga qaramay, Maston kampirning niyati amalga oshmaydi: Huroyim jasorat va dono harakatlar bilan qutuladi, Rustamxon esa voqeaga aralashib onasini qutqaradi. Maston kampir fitna timsoli sifatida dostonning dramatik elementini oshiradi va qahramonlarning jasorati, dono qarorlari, adolat va ezgulikni ko'rsatishda kontrast yaratadi.

Ikkala doston kampir obrazlarini solishtiradigan bo'lsak:

1. Raqiblik va antagonistlik: Surxayl kampir millatga qarshi kuch sifatida, Maston kampir esa Huroyim va Rustamxon oldidagi fitna timsoli sifatida gavdalanadi. Har ikkisi ham qahramonlar va ularning xalq bilan bo'lgan aloqasini sinovdan o'tkazadi.

2. Syujet rivojida roli: Surxayl kampir Alpomish syujetida qahramon va millat birligini buzishga intiladi, Maston kampir esa Huroyimni obro'siz qilish va fitna vositasi sifatida doston voqealarini rivojlantiradi. Har ikkisi ham antagonist sifatida voqeani dramatiklashtiradi.

3. Badiiy talqin va realizm: Surxayl kampir makkor va shaytoniy qiyofa bilan berilgan bo'lsa-da, uning harakatlari realistik va dramatikdir. Maston kampirning fitnasi esa xat motivi orqali aks ettirilgan, voqealarni boshqarish va syujetni rivojlantirish vositasi sifatida ishlatiladi.

4. Qahramonlarni yoritish: Har ikkala kampir obrazining harakatlari qahramonning jasorati, dono qarorlari va sadoqatini yanada ravshan ko'rsatishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, ular faqat yomon niyatli antagonist sifatida emas, balki qahramon va xalqning fazilatlarini yorituvchi vosita sifatida ham badiiy ahamiyatga ega.

O'zbek xalq dostonlarida kampir obrazlari syujetni rivojlantiruvchi, dramatik kontrast yaratuvchi va qahramonlarning fazilatlarini yorituvchi markaziy vosita hisoblanadi. Alpomish dostonidagi Surxayl kampir millat birligini buzuvchi antagonist, Rustamxon dostonidagi Maston kampir esa fitna va tuhmat vositasi sifatida gavdalanadi. Har ikkala obraz dostonlarning badiiy mazmunini boyitadi, qahramonlarning jasoratini va xalqning birlikka intilishini yanada ravshan ko'rsatadi. Shu bois kampir obrazlari o'zbek xalq og'zaki ijodida badiiy ahamiyati yuqori bo'lgan shaxslar sifatida talqin qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Alpomish dostonining matni va sharhlari. – Toshkent: Fan, 2003.
2. Rustamxon dostonining matni va izohli tahlili. – Toshkent: Akademnashr, 2010.
3. Qodiriy, O. "O'zbek xalq dostonlari va ularning obraz tizimi". – Toshkent, 1998.
4. Yoqubov, S. "Folklor va milliy adabiyot". – Toshkent, 2005.
5. Hamidov, I. "O'zbek dostonlarida antagonist obrazlar". – Samarqand, 2012.
6. R.Ergasheva . Sirojiddin Sayyid's skill in using the art of talmeh.
7. <https://zenodo.org/records/8398925>
8. R.Ergasheva. The Metapoetic Interpretation Of Sirojiddin Sayyid's Creative Work. <https://doi.org/10.37547/ijll Volume05Issue11-02>